

CZIRÁKI ZSUZSANNA

Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében

Jelen tanulmány a Szász Universitas egyik meghatározó közösségének, Brassónak szerepvállalását járja körül a szászok katonaállítási kötelezettségére vonatkozóan Bethlen Gábor uralkodása idején. A fejedelmi haderő brassói és barcasági katonáinak vizsgálata csupán egyetlen apró szelete annak a kutatási folyamatnak, amelyben a brassói szászság és a fejedelmi hatalom kapcsolatát vizsgáltam az említett időszak tekintetében, a rendi alapú kiváltságok és kötelezettségek tükrében. Az eddig feltárt eredmények alapján nyilvánvaló, hogy a katonáskodás nem tartozott a legjelentősebb szász szolgáltatásfajták közé, mégis úgy vélem, e kérdés alapos körüljárása nyújthat olyan információkat, amelyek pontosítják eddigi ismereteinket a fejedelmi hadsereg és a szász városok hadszervezete tekintetében egyaránt, illetve színpompás részletekre vetnek fényt a XVII. századi hadviselésre vonatkozóan.

Munkám gerincét egy különleges forráscsoport, a brassói városgazda¹ számadáskönyvei szolgáltatják, melyekben egyéb városi kiadások mellett a hadi kiadásokat is pontosan rögzítették, függetlenül attól, hogy ezek fejedelmi vagy helyi érdeket szolgáltak-e. A szász történészek már a XIX. század végén felismerték a városi számadásokban rejlő lehetőségeket, ennek köszönhetően meg is kezdték feltárásukat.² Ezen kiadványok a számadások feldolgozásában azonban csupán a XVI. század végéig jutottak el, a XVII. századra – illetve a későbbiekre – vonatkozó iratanyag úgyszólván terra incognita a szélesebb körű történetudomány számára. Ezek a gyűjtemények külön csoportot alkotnak a régi brassói szász levéltár, a mai Romániai Nemzeti Levéltárak Brassói Fiókjának állományában Socoteli vilicale (Stadthannenrechnungen)³ tétel alatt. Bethlen Gábor uralkodásának idejét öt könyv fedi le, sajnos nem teljes mértékben, ugyanis az 1618-19-es esztendő számadáskönyvei elkallódtak. Ennek ellenére úgy vélem, a fennmaradó tizenöt esztendő 3906 oldalnyi iratanyaga elegendő információt biztosít ahhoz, hogy megbízható képet festhessünk Bethlen Gábor uralkodásának brassói viszonyairól.

Az erdélyi szász hadügy tekintetében olyan szolgáltatáscsoporttal van dolgunk, amelyek előzményei egészen a középkorig, az Erdélybe hívott német telepések első ismert jogbiztosító iratáig, az Andreamig vezethetők vissza. Mivel a dél-erdélyi hospesek betelepítését hadászati célok is indokolták, nem meglepő, hogy a rájuk vonatkozó kötelezettségek között kiemelt szerep jutott a katonáskodás kérdésének. Azt ugyan nem tudjuk pontosan, miféle terheket rótt II. Géza a jövevény közösségekre az országba érkezésük idején, II. András 1224-es rendezése alapján mégis fogalmat alkothatunk arról, mit is vártak el középkori királyaink a szászoktól a hadi szolgáltatások tekintetében.⁴ András király – és az oklevél bevezető szövege alapján valószínűleg elődei is – 500 főnyi fegyveres kiállítására kötelezte a Szászváros és Barót között élő németeket honvédő háború esetében. Amennyiben a király az ország határain kívülre vezetett hadjáratot, ez a szám 100 főre csökkent, egy másik uralkodó

megsegítése esetében 50 főre mérséklődött.⁵ A meglehetősen lényegretörő megfogalmazású diploma ugyan nem tesz említést egyéb, kiegészítő jellegű hadászati tevékenységről, mégsem zárhatjuk ki, hogy a németek már ekkor is részt vállaltak ezekben.

Az Andreanum újra és újra történő megújítása folytán bizonyos, hogy a középkor során a szászok hadi kötelezettségei mit sem csökkentek, sőt a XIV. század végétől újabb elemmel egészültek ki. A török beütesek, majd hadjáratok arra kényszerítették a támadások arcvonalában élő szász közösségeket, hogy állandó védekezésre és harcckészültségre rendezkedjenek be. A fenyegetettség légköre egyaránt tetten érhető Szászföld középkori gyökerű épített környezetében és társadalmi-gazdasági rendszerében egyaránt: a lakosságnak menedéket nyújtó templomerdők és erődített városok éppen úgy a szorongatott idők hírmondói, mint azok a hadi rendek, melyek az erős falak mellett a békeidőben termelésre berendezkedett céhes mesterembereket tették meg a városvédelem pillérévé, egészen a Habsburg-korszakig. Nem véletlen az sem, hogy a szászság élén álló Szeben már a XIII. század végén felvette pecsétjébe az „ad retinendam coronam” jelmondatot, mely egyaránt utal a közösség gazdasági és hadászati teljesítményére. A magyar történelem dicsőséges epizódjain elmélkedve ritkán esik szó róla, de ne feledjük, a szászok tevékeny részesei voltak a XIII. században a Kárpátokon túli pogányok ellen vezetett hadjáratoknak, majd a török háborúknak, melyekben olyan hadi tettekkel jeleskedtek, amelyek az uralkodó elismerését is kivívták.⁶

Ez a helyzet a fejedelemség korára némiképp megváltozott Erdélyben, a szászok támadó és védekező háborúban tapasztalt hadászati jelentősége a fejedelemség haderejében fokozatosan csökkent. A haditechnika és a harcmodor fejlődése természetesen itt is éreztette hatását, jóllehet a kialakuló új állam sokat megőrzött az archaikus hadi elemekből. Nincs módunk a fejedelemségkori erdélyi haderő részletes bemutatására, röviden azonban érdemes emlékeztetünkbe idézni annak alapvető beosztását. A fejedelem hadserege egyfelől a feudális hadi egységekből állt, melynek derekát a székely gyalogosok és lovasság valamint a vármegyei-nemesi hadak szolgáltatták, és ide sorolhatók a taksás városok, valamint a Szász Universitas által kiállított katonák. Mindez Bocskai István korától jelentős kiegészítést nyert a fegyverforgató hajdúság rendszeres felfogadása révén, azontúl zsoldos hadakkal is számolhatunk a fejedelemség haderejében, melyek létszáma és differenciálása korszaktól függött. A fegyvernemeket illetően a fejedelmi had lovasságra, gyalogságra és a dolgozatban tárgyalt korszakra vonatkozóan kevésbé jelentős tüzésre oszlott.⁷ De mi is jellemezte a szászok részesedését a hadi eseményekből a vizsgált időszakban?

Bethlen Gábor korára irányítva figyelmünket, a szászok kivételes helyzetéről, háborús szerepvállalásuk sajátos jellegéről árulkodik az 1614 kora tavaszán zajló rendi uniós tárgyalások egyik pontja: *„Hadakozás és háború üldökben, miérthogy az mezei szolgálatból derekasban az nemesség és székelység visel sulyosabb terhet hazánk oltalmazására; az szász uraim pedig közönseges helytartói és az erősségek által gyikeres fundamentuma az megmaradásnak: kévállképen (...) mikor véletlen szencsétlenség találja, hadainkat olyankor, vagy az had előtt vagy az harcz után, minden javaknak, marhájoknak, magok személyeknek, feleségek, gyermekek, szolgák és minden hozzá tartozóknak, valakik, valamely városhoz közel laknak, vagy az alkalmatosság úgy kévánja, oltalomért, az melyik közelebb lenne, bátorságos befogadása, szállása és oltalmazása legyen az erősségekben, (...) azon jussal őriztessenek mindenek, mint akarmely városi rendek.”*⁸ Mindebből arra következtethetnénk, hogy a szászok részesedése a hadi eseményekben inkább passzív jellegű, és elsősorban a defenzív oldalon keresendő.

Mégse higgyük, hogy a szászság kivonta volna magát a harci kötelezettség alól háború

idején. Az aktív hadi kötelezettség Szászföldön is jelen volt, és három meghatározó elem-ből állt. A szászság részt vállalt a hadianyagok, fegyverek előállításában és elszállításában, valamint a fejedelem zsoldosainak kifizetésében, ezen felül az Universitas bizonyos számú gyalogos katona kiállítására is kötelezték. A tanulmány szempontjából ez utóbbi tétel tart számot különös érdeklődésre. Hogy a szászok mikor és mennyi katonával tartoztak szolgálni Erdélyt, az országgyűlési iratok alapján jól nyomon követhető. Ezek alapján megállapítható, az egész szászságra vonatkoztatott „gyalogok” száma a középkor óta a duplájára, ezer főre emelkedett, ám a fejedelem lecsökkentette ezt a számot. Mivel a Bethlen Gábor trónfoglalását megelőző időben a szászság nem kis károkat szenvedett, erre hivatkozva a fejedelem csupán ötszáz katona kiállítását kérte 1614 szeptemberében.⁹ Úgy tűnik, az ezerfőnyi katona kiállításától továbbra is eltekintettek, Bethlen Gábor uralkodása idején ugyanis csupán 500–600 főről számolnak be a források.¹⁰ Azt is tudjuk, hogy a szászságtól lovas katonát nem, csak gyalogokat kértek.¹¹ Ezen felül Bethlen Gábor uralkodása idejéből már ismert az a szokás, hogy a katonaillesztést pénzen váltotta meg az Universitas. Az e két eshetőség közötti átmenetet világítja meg Bethlen István gubernátor 1621. május 21-én kelt hadfogatási rendelete, amelyben 600 főnyi gyalogos sereg kiállítására kötelezi a szászságot, jóllehet egyben biztosítja is a lehetőséget, hogy *„ha pedig az magyar gyalognak szerét nem tehetnék ő kegyelmek, kívánja ő felsége, hogy három hóra hatszáz gyalognak való hópénzt küldjenek”*.¹²

A Szász Universitasra kirótt katonaillesztési kötelezettséget – a szászokra kivetett adókhoz hasonlóan – Szebenben osztották el, a szászságot alkotó közösségek¹³ lélekszámahoz és teherbíróképességéhez mérten. A Barcaság fölött a XVI. századtól korlátlan uralmat gyakorló Brassó maga intézte a kerületre kirótt csapat összeállítását. Mint alább részlete-sen bemutatásra kerül, a Barcaság számára kiszabott létszámot elsősorban nem a városiak közül, hanem a környező barcasági falvakból toborozták. A brassói viszonyokat vizsgálva érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a szászság történetében olyannyira meghatározó városvédelem elsősorban inkább a helyi polgárok feladata volt. Szükség idején a hadi kötelezettségek alól senki sem vonhatta ki magát, a lakosság feladatait évszázados szokásokon és módszereken alapuló hadi rendek szabályozták, Brassóban csakúgy, mint Szászföld más erődített helyiségeiben.¹⁴

Ami a fizetett városi katonákat illeti, Brassóban két, eltérő funkciót betöltő fegyveres csoport különíthető el egymástól. Az elsőbe tartoztak a „Stadtdrabanten” vagyis városi darabontok, akiket helyi feladatok ellátására vetettek be, élükön pedig az állandó városi alkalmazottak körébe sorolt tiszt – hadnagy – állt.¹⁵ Létszámukról nem áll rendelkezésre megbízható adat, a számadáskönyvek elszórt információi alapján azonban úgy tűnik, 60–80 főről lehetett szó.¹⁶ A városi darabontokat június első hetében ünnepélyes külsőségekkel egybekötött mustrára hívták, melyről a városgazda nem mulasztotta el megjegyezni, hogy *„régiként szokás szerint”* történt.¹⁷ Ehhez kapcsolódóan kerítették sort a brassói és barcasági „pixenschützerok” vagyis tüzerek kifizetésére is.¹⁸ A városi darabontok feladata rendkívül sokrétű volt Brassóban és vidékén, melyek részletezése nem tartozik szorosán a tanulmány témájához. Csupán az említés kedvéért utalok arra a sokszínűségekre, ami hivatásukat jellemezte: bizonytalan időben darabontok kísérték a brassói urakat országjáró útjaik – országgyűlés, a Szász Universitas gyűlései és egyéb hivatalos alkalmak – során,¹⁹ ők biztosították a Barcaságba érkező hivatalos személyek kíséretét és védelmét,²⁰ valamint őrt álltak a Brassóba betérő magasrangú vendégek háza előtt.²¹ De elláttak barcasági rendvédelmi feladatokat is²² – első helyen az erdei rablók üldözése értendő ide – és kisebb-nagyobb jelentőségű városi

ügyeket, akár fuvarozást vagy üzenetközvetítést is rájuk bíztak. Voltaképpen bárhol bevetették őket, ahol fizikai erőre volt szükség, beleértve olyan kevésbé magasztos feladatokat is, mint a fejedelem brassói vendégeskedése során százával feldolgozott baromfi lenyakazása.²³

A második csoportba azok a zsoldos katonák tartoztak, akiket Brassó rendkívüli okból, a fejedelem által meghirdetett hadfölkelés folytán fogadott föl egy-egy erdélyi hadjárat erejéig. A két csoport különállását jól példázza az 1623-as esztendő, amikor a fejedelem a szokástól eltérően kétszer rendelt katonát magyarországi hadjáratára. Brassó elsőként a fogadott zsoldos századát küldte el Csukás István hadnagy vezetésével, másodjára pedig már a városi darabontok kibocsátására kényszerült Gyresch Jakabbal az élen.²⁴ Vannak azonban bizonyos vonások, amelyek mindkét csoportra érvényesek. Először is a katonákat jellemzően az egész Barcaságból toborozták, feltehetően a szerényebb életvitelűek közül. Ellátás tekintetében is ugyanarra voltak jogosultak, természetesen a szolgálati idő erejéig: a bevetés során lerokkant darabontok szerény fájdalomdjában részesültek, bármely csapathoz is tartoztak, így az 1614-ben, a Szilágyságban fél lábát veszített Dániel Péter is, akinek évi 4 forint járandóságot utalt ki a város.²⁵ A város lehetőségeihez mérten támogatta a rendkívüli szolgálatot teljesítő fegyveresek csalátagjait is.²⁶ A brassói katonák csoportjainak rövid áttekintését követően alább a fejedelmi hadjáratokban részes katonasággal foglalkozunk részletesebben.

Fejedelmi hadjárat esetén Brassó a Szász Universitas elosztásának megfelelően megközelítőleg százfőnyi fizetett gyalogost állított ki,²⁷ akik egy „Hauptmann” vagyis hadnagy²⁸ irányítása alatt álltak. A fejedelmi táborba készülő katonákat tizedekre osztották, ezek élére pedig „Zehntmann” vagyis tizedest helyeztek.²⁹ Közülük kiválasztottak egyet, akit vice-hadnaggyá – „Unterhauptmann”³⁰ – tettek. A különítményhez tartozott még rajtuk kívül a dobos³¹, a zászlótartó³² és a borbély³³, valamint a hadnagy rendelkezésére bocsátott szolga. A közkatonákat Brassóban a „Knechten” vagyis legények kifejezéssel jelölték, akik közül kilenc fő tartozott a tizedes alá. Bethlen István már idézett hadba hívó parancsából is kitűnik, a fejedelemség haderejébe „magyar gyalogokat” vártak a szászok részéről is. Ez kézenfekvő magyarázattal szolgálhat arra a jelenségre, hogy a Brassóban kiállított csapat név szerint ismert tagjai túlnyomó többségében magyar nevéűek voltak.³⁴ Mielőtt a csapat fejedelmi szolgálatba lépett volna, a többi erdélyi hadhoz hasonlóan a fejedelem megmustrálhatta, jöllehet erre nem került minden esetben sor. A brassói számadáskönyvekben fennmaradtak az 1616-os mustra körülményei, amikor a Fogarasban tartózkodó és brassói látogatásra készülő Bethlen Gábor színe elé rendelte a Brassóban kiállított századot. A mustrára a darabontokat soron kívül Fogarasba szállították, és külön ellátmányban részesültek: a közkatonák 50 dénárt, a hadnagy 6 forintot, a vicehadnagy 3 forintot kapott az eseményre.³⁵ Bethlen Gábor májusi tábori utasításaiból azt is megtudhatjuk, hogyan osztották be a csapatot az erdélyi fejedelmi haderőbe. A brassói katonákat is „registrumba” vették, majd egyesültek a szász gróf – vagy helyettese – által vezetett szász egységgel. Az így kiállított fekete darabontokat betagolták a fejedelemség többi, feudális alapon szervezett vármegyei és székely gyalogos egységei közé. Ekkor, 1616-ban a szászokat a nemesség gyalogjaival együtt Besenyei Menyhárt deákra bízták, míg az egész gyalogság vezetését Béli Kelemen látta el.³⁶

A fejedelemségkori Erdély hadi normáinak megfelelően a darabontokat Brassó saját szekereivel és fuvarosaival szállította a megadott helyre, és felszerelésük³⁷ egy részéről is maga gondoskodott. Külön tételt jelentett a katonák felruházása „von Fu auff”,³⁸ azaz tétőtől talpig. A brassói csapat saját zászló alatt vonult harcba, melyet egy helyi szabó készített vörös színű bogáziából vagy egyéb minőségi kelméből, közepére pedig a város címerében

is ékeskedő arany koronát hímezte. Ezen kiadások mellett természetesen a zsold kifizetése is a városi kasszát terhelte, melyet általában havi bontásban, „hópénzként” kezeltek, bár a fejedelem nem ritkán két-háromhavi zsolddal ellátva rendelte magához a fegyvereseket. A katonák fizetsége beosztásuktól és felszereltségüktől függött. A fizetési lajstrom élén természetesen a hadnagy állt, aki 16-20 forintot kapott a megbízatásért.³⁹ Helyettese, a tizedesek közül kiemelt vicehadnagy 8 forintban részesült. A tizedesek fizetsége 4-4,50 forintot tett ki, ugyanennyi járt a zászlótartónak, a dobosnak és a borbélynak is. Ettől mindössze egy forinttal maradt el a közkatonák jussa, akik 3-3,50 forintnyi illetményben részesültek.⁴⁰ A város megfizette továbbá a kapitány szolgálatára rendelt legényt is,⁴¹ aki a maga 3 forintjával a rangsor legalján foglalt helyet. Az első zsold kifizetése az adatok alapján a toborzás idején megtörtént, a további járandóságokat utólag fizették, időről időre a katonák után küldve aktuális szolgálati helyükre. Amennyiben a küldetés nem kerek hónapokat tett ki, töredéköszeget is számítottak. A szolgálatban eltöltött idő alatt a magasabb rangúaknak felszerelésükre fordított költségeit – lószerszám, fegyverek, dobok, zászlók javítása – is megtérítették, illetve különleges alkalmakkor 1-1 forint borraivalóban részesültek.⁴²

Brassói darabontokat legalább tíz alkalommal találunk a hadra kelő Bethlen Gábor szolgálatában, aki elsőként a Lippa és Jenő átadása körül fokozatosan kibontakozó, illetve a Habsburg udvar ellenséges magatartását kísérő konfliktushelyzet során. A városi számadáskönyv 1614. október 18-án jegyzi a fejedelem szászsebesi táborába parancsolt fegyvereseket, szám szerint 90 főt.⁴³ Indulásuk is ekkor történhetett, jöllehet október 19-én még bizonyosan a Barcaságban voltak, hiszen az Enyedről hazafelé tartó Andreas Hegyes brassói tanácsúr ezen a napon még itt, a volkányi erdőkben találkozott velük.⁴⁴ Az őszön Naszuh pasa közbenjárására ugyan sikerült elodáznia a várak visszaadását, Bethlen Gábor azonban továbbra is fegyverben tartotta táborát, így a brassói különítményt is. Csupán kilenc főt bocsátott haza november 23-án, minden tizedből egy-egy katonát, ismeretlen okokból.⁴⁵ A zsoldkifizetések alapján megállapítható, hogy a küldetést meghosszabbították legalább 1614 decemberéig,⁴⁶ továbbá arról is értesülünk, hogy a brassói katonákat közvetlenül Lippára vezényelték.⁴⁷ Bethlen Gábor 1615 januárjában hirdette meg az általános hadfölkelést,⁴⁸ ám erre már nem érkezett újabb brassói csapat. Ezt támasztják alá a számadáskönyvek adatai, hiszen újabb zsoldlisták helyett már csak a lippai helyőrség és a fejedelmi hajdúk zsoldjára fordított további összegeket könyvelnek Brassóban, melyet Szebenben, az egész szászságra kirótt hadi költségekkel együtt kezeltek.⁴⁹

A Bethlen Gábor uralkodásának első éveire jellemző bizonytalan külpolitikai helyzet 1616-ban ismét hadbalépésre adott alkalmat, mely a brassóiakat is érintette, elsőként a csaknem kétesztendei időhúzást követően mégis megvalósuló lippai ostrom során. A küszöbön álló konfliktusok árnyékában – és itt a lippai események mellett joggal gondolhatunk a Homonnai Drugeth György Habsburg hátszéllel folytatott felső-magyarországi tevékenységére is – Brassóban a felkészülés már az év januárjában megkezdődött. A számadáskönyvek adatai a sereg felszerelése során ritkán tesznek említést a fegyverekről: ezúttal is csupán a javítási költségek során találkozunk egy ágyúval, amelyet egy helyi kováccsal „foltoztattak”.⁵⁰ A fejedelmi parancsnak megfelelően a városgazda először február 13-án indított útnak 98 katonát, hogy részt vegyenek a Bethlen Gábor jelenlétében tartott fogarasi mustrán. A városgazda ebben az esetben nem részletezte a felmerült költségeket, csupán az 503 forintnyi végösszeget rögzítette.⁵¹ Ezt követően történt a katonák ruházatának és a felszerelés alapvető elemeinek elkészítése és javíttatása, melynek költségeiről a számadáskönyvek 1616. májusi

bejegyzései részletesen beszámolnak.⁵² A városbíró utasításait tükröző adatokból⁵³ viszont élénk színekkel rajzolódik ki előttünk, hogyan is nézett ki egy brassói gyalog és milyen el-látással bocsátotta is őt útjára a város. A darabontok „egyenruhája” dolmányból, mentéből és nadrágból állt, melyekhez 61 vég aba posztót vásároltak 230,30 forintért városi polgá-roktól, helyi kereskedőktől, illetve egy részét a töröcsvári harmincad vámtételeiből emelték ki. A zsebekhez és a gallérokhoz 14 könyök vörös morván anyagot és egyéb kiegészítőket, prémekeket használtak fel, 9,80 forint értékben. Külön gondoskodtak a hadnagy ruházatáról, melyhez 6 és 5/8 könyök barna fajlandi posztót és 8 könyök zöld karáziát használtak fel 25,85 forint értékben. A darabontok mentéjéhez való fekete és az előljárókéhoz – tizedesek és vicehadnagy, valamint a zászlótartó és a dobos – való vörös anyagot külön említik, erre 125,66 forintot költött a város, míg négy darab vörös mentét készen vásároltak 10,30 forint-ért.⁵⁴ A tizedek mellé rendelt élelemszállító szekereket fekete és sötétbarna anyaggal borították be. Ezen felül megjavították a város címerét viselő zászlókat és sátrakat, amelyeket szintén a csapat mellé adtak, és kifizették a kocsisokat is. A ruházat, a zsold és a mustra díja mellett ez további 13,49 forintjába került a városnak. A darabontokat végül május 21-én indították útnak Lippa felé, egy hónapra való zsolddal ellátva, melynek összege 371, 50 forintot tett ki. Az adatokat összesítve arra jutunk, hogy Brassóban a darabontok kiállításának költsége tetemes összeget, 1289,90 forintot emésztett fel. Ehhez járulnak még a további zsoldkifizetések, a szolgálati időtől függően.⁵⁵ A forrásokból az is kiderül, hogy júliusban, Lippa ostromát követően Brassó 32,82 forintnyi összeget fordított a harc során keletkezett kisebb-nagyobb veszteségek helyrehozására: kijavította a ruhákat és a felszerelést, pótolta az elkallódott fegyvereket, és gyógyíttatta azt a három darabontot, akik megsérültek harc közben.⁵⁶ A számadáskönyvek alapján továbbá arról szerezhetünk tudomást, hogy a brassóiakat Lippa alól Kolozsvárra vezényelték.⁵⁷ Mivel a brassói zsoldkifizetések július hónappal megszűntek, azt gondolhatnánk, hogy ekkor a darabontok brassói megbízatása is véget ért.⁵⁸ Ellentmond ennek azonban egy 1617. február 6-án kelt bejegyzés, amely arról számol be, hogy a városgazda 378,50 forintot fizetett ki Bakos Bálintnak⁵⁹, amit az előző év folyamán előlegezett meg a városnak a Váradra rendelt brassói katonák zsoldjára.⁶⁰ Ez tehát arra utal, hogy Kolozsvárról átirányítva a brassóiak még legalább egy hónapig szolgáltak a Rhédey Ferenc várad kapitányra bízott hadak mellett.

Mivel Szkender pasa 1616-os fellépése a portai érdekeket sértő Movilák ellen a vonakodó Bethlen Gábort is hadba szólította, a hadi készültség nem szűnt meg Erdélyben. A fejedelem augusztusban ütött tábornak a Moldvával határos Székelyföldön, ám harcban nem bocsátkozott. Andreas Hegyes augusztus 6-iki naplóbejegyzése szerint brassói darabontok is állomásoztak táborában, feltehetőleg azok közül, akiket még Lippára rendelt magához a fejedelem.⁶¹ És bár a török haderő szeptemberben győzelmet aratott Moldvában, Bethlen Gábor mégsem ereszhette szélnek seregét, hiszen a harcok egészen 1619-ig elhúzódtak. Ennek megfelelően az októberi segesvári országgyűlés úgy rendelkezett, hogy a vármegyei, székely és szász csapatok készen álljanak, a fejedelem parancsára „mindjárt felülhessenek és indulhassanak”⁶². Brassóban november 22-én tettek eleget a felhívásnak, és elindítottak 96 felszerelt gyalogot a fejedelmi táborba, miután a fent említett módon felszerelték őket.⁶³

A moldvai beavatkozást sikeresen halogató Bethlen Gábor nem tarthatott igényt huzamosabb ideig a városi különítményre, hiszen egészen 1617 nyarának végéig nem találkoztunk zsoldkifizetésekkel, csupán a felszerelés apróbb javításairól hallunk.⁶⁴ Január 9-én még Prépostvári Zsigmond mellett tudjuk őket,⁶⁵ majd 26-án tértek csak vissza, Váradról.⁶⁶ Az

országgyűlés ugyan már júniusban elrendelte az újabb hadfölkelést,⁶⁷ a brassóiak készülődése mégis csak augusztus elején fokozódott. A brassói gyalogokat ugyanis a fejedelem székelyföldi táborába rendelték, hogy csatlakozzanak a moldvai expedícióhoz. Ennek megfelelően a városgazda augusztus 22-én indította útnak a brassói csapatot, a fejedelem engedményének köszönhetően ezúttal csupán 90 főt.⁶⁸ A gyalogokat két hónapig tartották fegyverben, szeptemberben és október értesülünk zsoldkifizetésekről.⁶⁹ Az októberi könyvelés esetében azonban egyéb információk is magukra vonják a figyelmet. Úgy tűnik, a fejedelem nemcsak brassói katonákat vitt magával a moldvai hadjáratra, hanem mesterembereket – kovácsokat, bognárokat, ácsokat – és fuvarosokat, a hozzájuk tartozó szekerekkel és lovakkal együtt. Az is kiderül, hogy az expedíció „barcasági ügynek” számított, hiszen Brassóiak mellett szép számmal találunk külvárosiakat és más barcasági településről származókat a dologra fogottak között. A szűnyogszegi, óbrassói, feketehalmi, rozsnói, keresztényfalvi, prázsmári, hermányi, szentpéteri, kilencfalusi, volkányi és botfalusi férfiak számára a város utólag megtérítette a különleges szolgálatot.⁷⁰

A számadáskönyvekre hagyatkozva az 1620-as hadi eseményekre vonatkozóan vehetjük fel ismét a fonalat, hiszen 1618-19-ből nem állnak rendelkezésünkre hasonló adatok. Azt azonban már bizonyosan állíthatjuk, hogy 1620 decemberében újabb brassói csapat felszerelésére kapott utasítást a városgazda.⁷¹ A város 1621 tavaszáig rendezte zsoldjukat, az utolsó kifizetésre március 26-án került sor, részben Stenzel János kolozsvári megbízott, részben pedig a városgazda által. A bejegyzésben utalnak arra is, hogy több társzekeret is a fejedelmi táborba bocsátottak, amelyekhez 21 legényt alkalmaztak.⁷² Decemberben a városi darabontok szokatlan feladata kelti fel figyelmünket: Gyresch Jakab hadnagy vezetésével több felvonásban küldtek ki 70 darabontot a hegyekbe,⁷³ lőporral bőségesen felszerelve, nyilvánvalóan robbantáshoz készülve. Az adatok alapján joggal feltételezhetjük, hogy a katonák akciója annak a határvédelmi intézkedésnek a részét képezhette, mely során Bethlen Gábor elrendelte a szorosok szigorúbb ellenőrzését, majd járhatatlanná tételét a Kárpátok mentén.⁷⁴

Bethlen Gábor 1623-as nyugati hadjárata során újabb brassói század kiállítására került sor, amelyet augusztus 9-én indítottak a kolozsvári táborba, kéthavi zsolddal és a fentiekből már megismert, szokásos felszerelésekkel ellátva.⁷⁵ A fejedelem azonban hamarosan utánpótlás csapat kiállítását kérte, amire a hadi események tükrében már csak késve, november 21-én – éppen a hodolini fegyverszünet napján – került sor. Gyresch Jakab hadnagy vezénylete alatt ezúttal 65 főnyi brassói katonát küldtek az erdélyi hadakhoz. A vállalkozás mérlegét a következő esztendő januárjában vonták meg Brassóban. Az adatok arra derítenek fényt, hogy a három hónapra előre kifizetett zsold dacára Csukás István, aki a teljes brassói csapatért felelt, mégis kölcsönökből oldotta meg a darabontok és a kíséző személyzet kifizetését. A hitelezők között Mikó Ferenc, Balási Ferenc, Nemes Tamás és maga a városgazda szerepelnek, arra azonban nem kapunk magyarázatot, közreműködésükre miért is volt szükség.⁷⁶

Az 1623-24-es hadjáratot lezáró második bécsi béke csupán lélegzétvételnymi szünetet iktatott a háborús cselekményekbe. Bethlen Gábor egy esztendő elteltével már a Habsburgok ellen irányuló protestáns szövetség mellett kötelezte el magát, ennek fényében lépett házasságra második feleségével, Brandenburgi Katalinnal. A fejedelmet már 1620-tól foglalkoztatta az idegen zsoldosok felfogadásának gondolata, amelyre több ízben sort is kerített, s úgy tűnik, 1623-tól állandó német hadat tartott fegyverben, békeidőre pedig Alvincot jelölte ki számukra lakóhelyül. Létszámuk ingadozó volt, kétszáztól ezerkétszáz főig terjedt.⁷⁷ Esetünkben az a csoport tart számot érdeklődésre, amelyik 1625 májusában érkezett a pro-

testáns német tartományokból Erdélybe, állomáshelyükként pedig valószínűleg a fejedelmi birtokokat jelölték ki. A jövevények jelenléte Brassót is érintette, hiszen a „Moser” néven említett német katonáknak tett kisebb-nagyobb szolgáltatások rendre feltűnnek a városi számadáskönyvekben. A legjelentősebb tételt mindezek közül 1625-ös felbukkanásuk jelentette, ekkor Bethlen Gábor ugyanis egyszerűen a városra terhelte azoknak a zsoldosoknak az ellátási költségét, akiket Fogarasban helyezett el. Az 1996 forintot kitevő summát hat lóval szállították át a fogarasi várba.⁷⁸ A háborús készülődés valójában csak augusztusban érte el a várost, katonaaállításra ugyanis ekkor került sor Brassóban, a városgazda 21-iki bejegyzése alapján. A 99 főnyi gyalog mellett a fejedelem táborába társzekerek is indultak, a szászszágra kirótt mennyiségből tizenhárom szekér felszerelése és Fehérvárra bocsátása terhelte a brassóiakat. Ebben az esetben a szekerekről is részletesebb információkat szerezhetünk: minden jármű mellett két-két legény szolgált, egyenként 4 forintnyi fizetségért, a katonákhoz hasonló ellátás mellett.⁷⁹

1626-ban nem állított ki fizetett hadat a város, csupán a városi darabontok közül bocsátottak egy kisebb csapatot a fejedelemhez Kassára, Rozsnyai György vezénylete alatt, kéthavi zsolddal ellátva. A katonákkal 100 darab nyerget és lószerszámot fuvaroztattak, valamint lőport is adtak melléjük.⁸⁰ A küldetés bizonyára Brandenburgi Katalin érkezésével függött össze,⁸¹ és el is húzódnak, mert április 4-én még nyolcnapi zsolddal egészítették ki a katonák járandóságát.⁸² Az 1626-os hadi eseményekben való részvétel már egészen más lapra tartozik. Bár Bethlen Gábor csupán augusztusban vonult hadba a Habsburgok ellen, Brassóban a hadi készülődés már májusban kezdetét vette. Ezúttal a városgazda feljegyzéseiből arról is értesüléseket szerezhetünk, hogy a hadfogadás a városban előzetes mustrával egybekötött toborzással indult. Erre 6 forintot rendelt a város, valamint további 8 forintot az ilyenkor szokásos „grosses Schiessen” vagyis „nagy lövetés”⁸³ költségeinek fedezésére.⁸⁴ A már felfogadott hadat Brassó július 29-én megmustrálta és jegyzékbe vette, majd elindította a fejedelem radnóti táborába, ám sajnos pontos létszámadatokat ezúttal nem jegyeztek le a számadáskönyvbe.⁸⁵

A csapat összetételéről az 1627. január 29-én kelt bejegyzés árulkodik, amelyben a városgazda elszámolt Fekete György darabonhadnaggal. Mindebből megtudhatjuk, hogy a 95 főnyi katonának és a melléjük adott két kocsisnak az 1626 augusztusában történt kéthavi kifizetést követően további másfél hónapra fizették ki a zsoldját, ami azt jelenti, hogy a brassói csapat 1626. november közepéig állt szolgálatban. Az adatok azt is tükrözik, hogy Fekete György Kassán 90 forint kölcsön felvételére kényszerült egy bizonyos Kovács István deáktól,⁸⁶ amit szintén ekkor rendezett el a város. A városgazda külön tesz említést a katonafeleségekről, akik a szolgálati idő alatt összesen 70 forintnyi juttatásban részesültek.⁸⁷ Továbbá megtudhatjuk, hogy a brassói különítmény tagja volt még egy ismeretlen funkciójú cigánylegény, akinek 6 forintnyi járandóságát április 21-én utalta ki a város.⁸⁸

Bethlen Gábor uralkodásának utolsó két évében mérséklődött a hadkészültség Brassóban, hiszen a fejedelem már nem bocsátkozott háborúba, így ekkor már a zsoldos gyalogok kiállítására sem került sor. Mindkét esztendőben csupán a városi darabontok helyi mustrájáról értesülünk,⁸⁹ akiket elsősorban brassói-barcasági feladatok megoldására vetettek be. 1629 áprilisában találkozunk csak olyan bejegyzéssel, amely némiképp módosítja ezt a képet: a városgazda megállapította, hogy a városi darabontok az utóbbi időben sokat tartózkodtak a fejedelem mellett Magyarországon, jóllehet feladatukat nem említi. Mindez 200 forint kiadást jelentett a városnak, amit Daniel Mihálytól voltak kénytelenek kölcsönözni.⁹⁰

Mindeddig kevés szó esett a fegyverekről és hadi anyagokról, amelyeket Brassó állított ki saját katonái, illetve a fejedelmi hadsereg számára. A brassói katonák felszereltségét vizsgálva azzal a ténnyel szembesülünk, hogy a számadáskönyvek egyetlen egy fegyver rendelkezésre bocsátásáról sem szólnak a város zsoldos gyalogjainak tekintetében. Egyéb fejedelemségekori mintákat figyelembe véve⁹¹ valószínűnek vehetjük, hogy a katona Brassóban is maga kellett gondoskodjon megfelelő harci eszközről és annak karbantartásáról, amit a mustrán le is ellenőriztek, Brassóban és a fejedelmi táborban egyaránt. Közismert, hogy a fejedelemségekori gyalogok, így a szászok által kiállítottak is könnyű fegyverzetben, különösebb védelmi eszközök nélkül, karddal, csákánnyal vagy lőfegyverrel vonultak hadba.⁹²

Más lapra tartozik azonban azoknak a fegyverszállítmányoknak az ügye, amelyek fejedelmi rendelésre, nagyobb hadjáratok idején hagyták el a várost. Jellemzően könnyű kézi fegyverekről volt szó, kardokról és kopjákról, szekercékről és sisakokról. Valamennyi közül a kopják előállítására képezte a legnagyobb tételt. Bethlen Gábor 1614-ben két alkalommal, júliusban és októberben rendelt 300-300 darabot belőlük,⁹³ 1615-ben egy brassói ajtónálól küldtek el ismeretlen mennyiséget.⁹⁴ Újabb fegyverszállítmányról 1620-ból hallunk, az év májusában 2000 kopját csomagoltak vászonba és vittek Fehérvárra tizenkét ökrös szekérrel,⁹⁵ majd augusztus 30-án érkezett meg Farkas Péter, a „helytartó szolgálja”, hogy újbabbakat rendeljen. A szállításra decemberben került sor, ekkor 400 darabot küldtek belőle Kolozsvárra.⁹⁶ 1621 májusában újabb 2000 kopját,⁹⁷ augusztusban ismeretlen mennyiséget csomagoltak Brassóban.⁹⁸ 1623 januárjában 200 kopját és ugyanennyi szekercét indítottak útnak Marosvásárhely felé, egy napos eltéréssel másik 200 kopját pedig Fehérvárra.⁹⁹ Ezen felül a brassói megbízott, Gyresch Jakab még sátrakat és pokrócokat is szállított a fejedelmi táborba.¹⁰⁰ Ebben az évben még júliusban szállítottak ismeretlen mennyiséget,¹⁰¹ szeptemberben pedig 500 darab kopjatokat.¹⁰² 1625 augusztusában ismét kopják szállításáról értesülünk Brassóban, a gubernátor megbízásából.¹⁰³ Mennyiségét nem ismerjük, sem az 1626-os szállítmányét, amelyet februárban továbbítottak Fehérvárra.¹⁰⁴ Ebben az esztendőben különleges tétel is szerepelt a szállítási listákon: a fejedelem 200 pár csizmát rendelt Váradra a brassói vargáktól.¹⁰⁵ Bethlen Gábor uralkodásának utolsó hadi rendelését 1626. november 20-án teljesítették Brassóban, ekkor 200 darab bőrből készült német katonai vért került ki a brassói mesterek keze alól.¹⁰⁶ A fegyvereket brassói céhek állították elő, a kopjakat jellemzően a pajzskészítők céhe. Név szerint csupán egyetlen egyet ismerünk a gyártók közül a vizsgált időszakból, egy bizonyos Zsigmond mestert, aki az 1620-as kopjarendeléseket gyártotta le. Ő arra is kitűnő példát szolgáltat, hogy a város – hasonlóan a már említett szabókhhoz – esetenként adós maradt a munkadíjjal, amit utólag – ebben az esetben 1620. december 28-án 68,30 forintértékben – rendeztek.¹⁰⁷

Mint az előző felsorolásból is kiderül, Brassó elsősorban kopjakészítéssel járult hozzá a fejedelmi fegyvertár gyarapításához, ez azonban semmi esetre sem tartozott a költségesebb hadi eszközök közé. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – a kopja a kora újkori harcterek kedvelt kézifegyvereként Bethlen Gábor hadseregében is igen kelendő volt, a fejedelem mindenekelőtt ütőképes lovassága számára biztosította a megfelelő mennyiséget.¹⁰⁸ A fenti adatok tükrében Brassó legalább 5400 darabbal járult hozzá mindehhez Bethlen Gábor hadjáratai során. A számadáskönyvek adatai a felmerülő költségekre is vetnek némi fényt: a kopjatok előállítási költsége 14 dénár volt,¹⁰⁹ magát a kopját 16-40 dénárból lehetett kihozni.¹¹⁰ Tekintve az elkészített kopják mennyiségét, úgy becsülhetjük, hogy ez legalább 1000 forintos többletet jelentett a városnak a hadi kiadásokban. Mindezt tetézték a fegyverek

elszállítására fordított kiadások, a szekérfogadás, a fuvaros bére, és csomagolás költségei is. Mivel ezek meglehetősen rendszertelenül, gyakran az értelmezést lehetővé tevő kommentár nélkül fordulnak elő a számadások között, a ráfordítások mértékét még csak becsülni sem lehet. Egyedül a fuvarozásról vannak általános ismereteink, az egész szászságra vonatkozóan. Bethlen Gábor saját megfogalmazása alapján is tudhatjuk, „*eleitől fogva minden fejedelmek idejében partialis és generalis hadaknak instaurálásakor is az ágyukat, taraczkokat és egyébféle azokhoz való tüzes szerszámokat, machinákat az szász papok lovai hordozták*”¹¹¹. Az idézett szöveg folytatása egybevág a foghíjas brassói adatokkal abban a tekintetben, hogy a szászok valószínűleg minden tőlük telhetőt elkövettek e teher mérséklésére: 1626. július 1-én azt írja ugyanis a fejedelem, hogy a szászság ne akadékoskodjon a fuvaroztatás tekintetében, hanem késedelem nélkül küldjenek huszonnégy hatlovas erős szekeret a megfelelő személyzettel együtt, a szász papok szokásos kötelezettségeként.¹¹²

Mindent összevetve a brassói szász közösség példája alapján levonhatunk néhány általánosabb érvényű következtetést a Szász Universitas és az erdélyi fejedelmi had vonatkozásában is. Először is a létszám kérdése szúr szemet. A fejedelmek minden próbálkozása dacára, a szász kontingens létszámát nem sikerült 5-600 fő fölé emelni. Ebben része lehetett a szászok eredményes ellenállásának, amely – mint a néhai telepések erdélyi története során mindig – az Andreanumra hivatkozva kardoskodott az uralkodó által támasztott követelések minimalizálásáért, ebben az esetben úgy tűnik, eredményesen. A szász had – közötté a brassóiak megközelítőleg százfős csapata – csupán elenyésző része Bethlen Gábor időszakról függő, 10-20.000 főnyi hadseregének, melyben kétségkívül a hajdúké, valamint a lovasságé volt a döntő szerep.¹¹³ Bethlen Gábor háborúiban a gyalogok másodlagos szerepén a szász fekete darabontok jelenléte semmit sem változtatott, hiszen sem kiképzésük, sem pedig felszereltségük nem különbözött a többiekétől, ez pedig a számukra kiutalt zsoldösszegeken is tetten érhető. Egy brassói gyalog – és bátran kiterjeszthetjük ezt valamennyi szász gyalogra – semmivel sem képviselt nagyobb harcértéket vármegyei vagy székelyföldi társainál, messze elmaradva a fejedelem külföldön toborzott zsoldosaitól.

Annál is nagyobb a hasonlóság az említett katonák között, hogy a szászok által kiállított had is döntően magyarokból állt. E jelenség magyarázatában a magam részéről vitatom azt a Lovas Rezső által a negyvenes években feltételezhetően aktuálpolitikai megfontolások alapján felállított, történetírásunkban mégis máig kísértő nézetet, mely szerint a szász katonák bevetését azért kerülte volna a fejedelem, mert „Bethlen nem túlságosan bízott bennük”¹¹⁴ és „a szászok és oláhok használhatatlannak bizonyultak”¹¹⁵. A szászföldi magyar katonák toborzásának magyarázatát gyakorlati szempontokban – utalok az erdélyi hadsereg magyar vezényleti nyelvére – kereshetjük. A katonákat jellemzően Brassó magyar és székely lakosságú jobbágyfalvaiból, Apácáról, Krizbáról és más, hétfalusi településekről toborozta,¹¹⁶ ez pedig további hatalmi kérdéseket is felvet Brassó és a fennhatósága alá tartozó Barcaság viszonyára vonatkozóan, jöllehet ezek részletes tárgyalására itt terjedelmi okokból nincs mód. A brassói gyalogok és az erdélyi fejedelmi hadsereg egyéb gyalogos katonái között egy ponton azonban lényeges különbség fedezhető fel: a város mindig is kínosan ügyelt katonái pontos kifizetésére, akár kölcsönök árán is. Ennek egyik legfontosabb következménye az lehetett, hogy a korszakban viszonylag ritkán hallunk a brassói katonák fegyvelmezési problémáiról.¹¹⁷ A város felszerelésükről is szerényen, de körültekintően gondoskodott, bár természetesen Brassót, Erdély egyik leggazdagabb városát is érintették ellátási zavarok, ennek egyik megnyilvánulási

formája az az 1617-es eset, amikor nem kaptak elegendő fekete posztót a katonák mentéjéhez, így abban az esztendőben a brassói fekete darabontok zöldben vonultak hadba.¹¹⁸

A fentebb ismertetett adatokat áttekintve biztonsággal állíthatjuk, hogy a szászság Bethlen Gábor uralkodása idején nem hadi tevékenysége révén nyújtotta a legtöbbet az ország számára, még akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy a tanulmányban részletesebben bemutatott katonaiállítást önmagában még nem jellemzi a szász háborús szerepvállalást: az Universitást emellett változó mértékű fuvarozási és ellátási kötelezettség is terhelte, nem is beszélve a fejedelemtől rendszeresen érkező fegyverrendelésekről. Ezen felül tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az elmondottak távolról sem tesznek lehetővé semmilyen további következtetést olyan fontos és történetírásunkban népszerűbb kérdésekre vonatkozóan, mint a szászság lojalitásának vagy politikai attitűdjeinek megbecsülése. A brassói helyzet vizsgálata a hadügyek terén csupán azt igazolja, hogy a város – egyben a szászság – teljesítménye az erdélyi állam kötelékében Bethlen Gábor uralkodása idején is egyedül az állami szolgáltatások és kiváltságok középkori eredetre visszatekintő komplex rendszerében nyer értelmet. Vitán fölüli áll továbbá az is, hogy a szászföldi viszonyok részletekre kiterjedő, forráscentrikus vizsgálata további újdonságokkal szolgálhat az erdélyi állam működésének mind alaposabb, valamennyi rendi nemzet történetét egyaránt szem előtt tartó feltérképezése során.

BIBLIOGRÁFIA

- Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Band IX. Kronstadt, 1999, Aldus Verlag.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Band IV. Kroniken und Tagebücher I. Brassó, 1918.
- FRANZ ZIMMERMANN – CARL WERNER – GEORG MÜLLER (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt, 1892.
- GEORG KRAUS: *Erdélyi krónika*. 1608 – 1665. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Vogel Sándor. Budapest, 1994.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. VI. Budapest, 1880.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. VII. Budapest, 1881.
- Bethlen Gábor levelei*. Történelmi Tár. 1885.
- Levelek és acták Bethlen Gábor történetéhez*. Történelmi Tár. 1886.
- GÜNDISCH, KONRAD: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. Band 8. 1998, Langen Müller.
- TEUTSCH, GEORG DANIEL: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. I. Hermannstadt, 1899.
- B. SZABÓ JÁNOS – SOMOGYI GYÓZÓ: *Az erdélyi fejedelemség hadserege*. Budapest, 1996.
- OLCHVÁRY ÖDÖN: Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere. *Had-történelmi Közlemények*, 1888.
- GYALÓKAY JENŐ: Bethlen Gábor mint hadvezér. *Had-történelmi Közlemények*, 1929.
- LOVAS REZSÓ: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. *Századok*, 1944.
- WITTMAN TIBOR: *Bethlen Gábor mint hadszervező*. Budapest, 1952.
- LIPPAI ERVIN (főszerk.): *Magyarország hadtörténete* I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó.
- MAJA PHILIPPI: *Kronstadt*. Braşov (Kronstadt), 2006.
- MIKA SÁNDOR: *Weiss Mihály*. Egy szász államférfiu a XVII. századból. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest, 1893, A Magyar Történelmi Társulat kiadása.

JEGYZETEK

- ¹ A szász források Stadthann, villicus vagy questor néven említik.
- ² Vö.: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. I–III. Rechnungsbücher. Brassó – Kronstadt, 1886–1896.
- ³ Arhivele Naționale ale României Filiala Brașov. Socoteli vilicale. (A továbbiakban: ANR FB Stadthannenrechnungen.) V/19-V/23. A forráscsoport feltárása 2008–2009-ben zajlott, a brassói levéltár mai épületében, a Kovács-bástyában. Ezúton is szeretném megköszönni Gernot Nussbachernek áldozatkész közreműködését, amelyet a szövegek tanulmányozásában, a nehezen olvasható részek megfejtésében, valamint a barcasági szász világ megismerésében és megkedvelésében nyújtott nekem.
- ⁴ Nem mellékes szempont, hogy az Andreamum kibocsátásának ideje szoros összefüggésben áll a Német Lovagrend kellemetlenülé váló barcasági tevékenységével. A napjainkban már általánosan elfogadott nézet szerint II. András király a túlzott önállóságra törő lovagok kiűzését éppen a szász hospesek helyzetének rendezésével készítette elő. 1225-ben a Barcaságba vezetett hadjárata során legyőzte a lovagokat, Brassót pedig a székely ispán hatáskörébe rendelve visszacsatolta a királyi közigazgatási rendszerbe. Számolt viszont azzal, hogy a lovagok kiiktatása a térségben komoly veszteséget jelent gazdasági és hadászati vonatkozásban is. A szászok – akkor még „teutonok” – kötelezettségeinek és privilégiumainak rendszerbe foglalása és írásos rögzítése megfelelő biztosítékkal kecsgettetett arra vonatkozóan, hogy a privilégizált közösség betöltsé a lovagok után támadt úrt határvédelmi-hadászati és gazdasági tekintetben egyaránt. Vö.: KONRAD GÜNDISCH: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. Band 8. 1998, Langen Müller. (A továbbiakban: Gündisch.) 38–39.
- ⁵ „*Milites vero quingenti infra regnum ad regis expeditionem servare deputentur, extra vero regnum centum, si rex in propria persona ierit, si vero extra regnum iobagionem miserit sive in adiutorium amici sui sive in propriis negotiis quinquaginta tantummodo milites mittere tenentur nec regi ultra praefatum numerum postulare liceat nec ipsi etiam mittere teneantur.*” FRANZ ZIMMERMANN – CARL WERNER – GEORG MÜLLER (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt, 1892. Nr. 43. 32–35.
- ⁶ Gündisch, 52.; GEORG DANIEL TEUTSCH: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. I. Hermannstadt, 1899. (A továbbiakban: Teutsch.) 122–135.; Georg Hecht, a kardforgató szebeni polgármester a legismertebb győző a középkori Szászföldön, akit az 1479-es kenyérmezei ütközetben nyújtott teljesítményéért Hunyadi Mátyás lovagi címmel tüntetett ki. Vö.: Gündisch, 62.; Teutsch, 134.
- ⁷ Vö.: B. SZABÓ JÁNOS – SOMOGYI GYŐZŐ: *Az erdélyi fejedelemség hadserege*. Budapest, 1996. (A továbbiakban: *Az erdélyi fejedelemség hadserege*); OLCHVÁRY ÖDÖN: Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. 601–616. (A továbbiakban: Olchváry.)
- ⁸ Unio tárgyalások az országgyűlésen. 1614. február 23. – március 16. SZILÁGYI SÁNDOR: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. VI. Budapest, 1880. (A továbbiakban: EOE VI.) 407.
- ⁹ A fehérvári országgyűlés törvényei. 1614. szeptember 27. – október 7. EOE VI., 181.
- ¹⁰ A segesvári országgyűlés iratai. 1616. október 9. – november 7. 7. cikkely. SZILÁGYI SÁNDOR: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. VII. Budapest, 1881. (A továbbiakban: EOE VII.), 389.; Bethlen István rendelete a szászokhoz hadak fogadása ügyében. 1621. május 21. EOE VII., 558.
- ¹¹ Vö. A fehérvári országgyűlés törvényei. 1620. április 5–20. 7–8. cikkely. EOE VII, 541–542.
- ¹² Bethlen István rendelete a szászokhoz hadak fogadása ügyében. 1621. május 21. EOE VII., 558.

- ¹³ A Hunyadi Mátyás uralkodása idején összeforrott Szász Universitas a következő egységekből állt: Szeben anyaszék és a hozzákapcsolt „Hét Szék”, a megyesi és helyi „Két Szék”, illetve a brassói és a besztercei kerületek. A szászokat terhelő kötelezettségek egy részét – így az említett adókat és hadi terheket – egyben szabták ki a Szeben központú Szász Universitasra. Ezt követően a szász közösségek delegáltjai az Universitas szebeni gyűlésein határozták meg, hogy az egyes székek és kerületek mennyivel járulnak hozzá a közös terhek viseléséhez. Az elosztás során figyelembe vették az adott közösségek lélekszámát és gazdasági potenciálját, ennek megfelelően a teljesítések élvonalában rendre a nagyobb városok – elsősorban Szeben és Brassó – vidékét találjuk.
- ¹⁴ A városi védművek a mai napig őrzik a céheken alapuló védelmi rendszer emlékét: a tornyokat és bástyákat azokról a céhekről nevezték, el akik védelmüket ellátták a hozzátartozó falszakasszal együtt, például Takács-bástya, Kovács-bástya, Ötvösök bástyája, Kötélverők bástyája, stb. A XVI. század második feléből már olyan adatokat is ismerünk, mely a szükség esetén fegyvert ragadó céhesek között a tűzfegyverek elterjedésére is utalnak. Egy 1542-ből származó oklevél hátuljára firkálva ugyanis fennmaradt az a lajstrom, mely tizenhárom brassói céh által kiállított tüzekek létszámát összesíti. Vö.: Verzeichnis der von verschiedenen Kronstädter Zünften gestellten Büchenschützen. In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Band IX. Kronstadt, 1999, Aldus Verlag. 190–191.
- ¹⁵ 1613-tól Gyresch Jakab, majd 1626-tól Fekete György.
- ¹⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 561.; V/21, 645.; V/23, 124.
- ¹⁷ ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 91.; V/21, 645.
- ¹⁸ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 565.; V/20, 854.; V/21, 648–649.;
- ¹⁹ Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 348–349. 521.
- ²⁰ Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 402. 550.
- ²¹ Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 403–406.
- ²² Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 563.
- ²³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 476; V/21, 437.; Egy 1628. február 11-én kelt bejegyzés külön kiemeli azokat a darabontokat, akik Bethlen Gábor brassói tartózkodása idején a fejedelem és főemberei szállásán teljesítettek rendkívüli szolgálatot. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 575.
- ²⁴ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 410–413. 471.
- ²⁵ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 436.
- ²⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 297.; V/22, 893.; V/23, 52. 198.
- ²⁷ A városi seregek esetenként eltértek ettől a számtól, így 1614-ben 90, 1616 májusában 98, novemberében 96, 1620-ban és 1623 augusztusában ugyancsak 96 fő, majd 1623 novemberében 65, 1625-ben 99, 1626-ban 95 brassói katona érkezett a fejedelem táborába.
- ²⁸ 1614-ben Hans Schuster. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 462.; 1616–1617-ben, illetve 1620–23-ban és 1625-ben Csukás István. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 610. 719. 835. 853.; V/22, 410. 887.; 1626-ban Fekete György. ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 193.; 1623-ban a kiegészítő csapat élén Gyresch Jakab. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 419.
- ²⁹ A tizedesek nevét csak ritkább esetben tartották említésre méltónak a városgazdák, így csak néhány év vonatkozásában ismerjük őket. Név szerint említett tizedesek: 1614-ben Fekete János, Mihály deák (Nagy Mihály), Balaskó Ferenc, (Fölvinczy) Márton deák, Laczó András, Székely András, Monostori János. Stadthannenrechnungen V/20, 425.; 1625-ben Török Bálint, Erdély Mihály, Benkő Jakob, Giresch Tomas, Forgács Bálint, Béli János, Gergő Mihály, Vánca János. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 887-888.
- ³⁰ 1614–1617-ben, illetve 1620-23-ban és 1625-ben Bandi Pál. Stadthannenrechnungen V/20, 425. 610. 853.; V/22, 410.887.; 1623-ban a kiegészítőcsapatban Forró György. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 419.;

- ³¹ 1614-ben Fekete Péter. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 424.; 1616-ban Dobos János. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 719.; 1620-ban Dobos Péter és Dobos János, utóbbi valószínűleg 1621-től 1623-ig, illetve 1625-ben. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 73. 205.; V/22, 410. 887.; 1623-ban a kiegészítő csapatban Bartha György. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 419.
- ³² 1614-ben Fekete István. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 424.; 1616-ban Benkő Jakab. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 719.; 1623-ban és 1625-ben Feredős Márton. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 410. 887.; Az 1623-as kiegészítőcsapatban Kozák István. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 419.
- ³³ 1614-ben Schärer nevű. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 424.; 1616–1617-ben, illetve 1620–23-ban Borbély Lőrinc. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 719.; 1625-ben Borbély János. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 887.
- ³⁴ A számadáskönyvek vezetésére nem jellemző az a gyakorlat, hogy megváltoztatták, lefordították volna a tulajdonneveket, legfeljebb a helyesírás terén tapasztalható bizonyos eltérések, németesítések. Ennek megfelelően meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy a magyar nevek magyarokat, a német nevek szászokat takarnak. A katonákat rendre Brassó jobbágyfalvaiból és a Barcaság egyéb, Brassótól függő helységeiből toborozták, ahol jelentős magyar és székely lakosságot találunk. Ennek dacára tudomásunk van német nevű katonákról is, akik feltételezhetően rendelkeztek a magyar vezényleti nyelvű fejedelmi hadseregben megkövetelt magyar nyelvtudással. Sajnos csupán kivételes esetben értesülhettünk arról, pontosan honnan származott az illető katona: 1621 novemberében egy tizedesről jegyzi meg a városgazda, hogy Apácáról való. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 1019.
- ³⁵ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 610.
- ³⁶ *Disciplina militaris in expeditione Lippensi ab illustrissimo principe et domino Gabriele Bethlen exhibita.* In *Bethlen Gábor levelei.* Történelmi Tár. 1885. 440.
- ³⁷ A brassói csapat felszereltsége csupán csekély eltéréseket mutat a vizsgált időszakon belül. A fejedelmi elvárásokról árulkodik Bethlen István gubernátor 1621. május 21-iki hadfogatási rendelete, melyben minden tíz legényre rendel egy négyökrös szekeret élelemmel, valamint egy sátrat a hópénzen felül. Ezzel szemben a városi számadáskönyvek általában csupán két-három szekér élelemről számolnak be. Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 424–425. 647. 719. 824. 854–855.; V/21, 205–206.; V/22, 244. 413. 470–471. 887–893.; V/23, 39.
- ³⁸ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 1149.
- ³⁹ Ez igen magas fizetségnek minősült a város rendszeres szolgálatban álló, fizetett alkalmazottaihoz képest, hiszen a legbőkezűbben jutalmazott brassói tisztviselők, a jegyző és az iskola rektora sem kaptak többet 25-30 forintnál negyedévente. Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 583.
- ⁴⁰ A források alapján feltűnő, hogy a tizedesek és a közkatonák esetében az első zsold 50 dénárral több volt, mint a rákövetkezők. Ennek oka feltételezhetően az lehetett, hogy a toborzás során bizonyos felszerelési tárgyakra maguknak kellett gondoskodni, s éppen a különbözetet, 50 dénárt kapták, amennyiben a küldetés előtt vették mustra alá őket. Vö. Bethlen István rendelete a szászokhoz hadak fogadása ügyében. 1621. május 21. EOE VII, 558.; Stadthannenrechnungen V/20, 424–425.; A brassói katonák fizetsége lényegében megegyezik a fejedelmi hadseregben szolgáló fizetett hadak zsoldjával. Vö.: WITTMAN TIBOR: *Bethlen Gábor mint hadszervező.* Budapest, 1952. 23.
- ⁴¹ A csapatot vezénylő hadnagynak a személyes szolgálatára rendelt legényen kívül saját sátor és közlekedési eszköz – ló vagy szekér – is járt. Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 411.
- ⁴² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 434. 462.
- ⁴³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 424–425.

- ⁴⁴ Diarium des Andreas Hegyes. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Chroniken und Tagebücher IV. Brassó, 1918. (A továbbiakban: QGSK Hegyes.) 506.
- ⁴⁵ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 432.
- ⁴⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 434.; A katonákat Lippáról Váradra vezényelték, majd haza bocsátották őket Brassóba. QGSK Hegyes, 512.
- ⁴⁷ Stadthannenrechnungen V/20, 462.
- ⁴⁸ Bethlen Gábor hadfőfelkést hirdet. 1615. január 18. EOE VII, 209–211.
- ⁴⁹ „29. Dito (May.) Schickt durch den Andras Deak und Talpas Marton ihn die Hermanstad an unserer Portion des Lippay Praesedi(um) R 228.– Item An der auszallung der hayduken wegen der R 1000.- auff uns treffendt R 190.–” ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 513.
- ⁵⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 647.
- ⁵¹ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 610.
- ⁵² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 644–647.
- ⁵³ A számadáskönyvek 1616. májusi bejegyzései híven tükrözik a feszült belpolitikai helyzetet Erdélyben. Ekkor ugyanis rendhagyó módon a városbíró kezelte a városi javakat, hiszen a hasonló ügyekben egyébként illetékes városgazda, a Bethlen Gábor elleni összeesküvésben részes Johannes Benkner pere ekkor már folyamatban volt. Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 641. 644.
- ⁵⁴ A szász katonákat fekete egyenruhájuk – pontosabban mentéjük – után nevezték „fekete darabontoknak” az erdélyi hadseregben. Mint láthattuk, ez a közkatonákra vonatkozott, előljáróik esetében a zöld és vörös színek domináltak. Előfordulhatott azonban az is, hogy a városban nem állt rendelkezésre elegendő mennyiségű fekete posztó, ebben az esetben mással pótolták. Így történt 1621 decemberében, amikor a brassói darabontok egy része zöld mentében volt kénytelen hadba vonulni. Vö.: ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 202.; A ruházathoz kötődően egyéb érdekességekre is fényt vetnek a számadáskönyvek adatai: ugyancsak az 1620-as katonaillesítés során következett be az az eset, hogy a szabó olyannyira elszabta az egyik darabont dolmányát, hogy a küszöbön álló indulás végett készen kellett vásárolni egyet Georg Teutsch brassói polgártól 3 forintért. Am az elszabott ruhadarab sem vezetett kárba, a takarékos brassóiak elhelyezték a törösvári vámtételek között. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 205.; 1623-ban egy mente hiányzott a csapatnál, amelyet sebtében a magyar prédikátor fekete kabátjával pótoltak. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 413.
- ⁵⁵ Ebben az esetben még további két alkalommal küldtek zsoldot a brassói katonák után, június 15-én 378,50 forintot és július 10-én 369 forintot. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 651. 656.
- ⁵⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 656.
- ⁵⁷ Andreas Hegyes tudósítása szerint július 14-én került sor erre. Továbbá azt is megtudhatjuk naplójából, Brassóban július 23-án vették hírért Bethlen Gábor újabb tervének: Kolozsvárról megindul a moldvai határ felé, Szkender pasa megsegítésére. QGSK Hegyes, 556.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ Bakos Bálint nem csupán pénzügyi tevékenységével vívta ki a brassóiak bizalmát. Egyike volt azoknak, akik már Báthori Gábor regnálása idején aktív részesévé váltak a szászszág önálló Habsburg-diplomáciájának, hiszen számtalanszor kockáztatta életét a fejedelem ellen Bécsben támogatást kereső Szász Universitas titkos levelezésének továbbítása során. Vö.: GEORG KRAUS: *Erdélyi krónika*. 1608–1665. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Vogel Sándor. Budapest, 1994. 84–85.
- ⁶⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 769.
- ⁶¹ QGSK Hegyes, 559.
- ⁶² A segesvári országyűlés irományai. 1616. október 9 – november 7. EOE VII., 389.

- 63 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 719–720.; A ruhadarabok varratását késedelmesen, csupán 1617. január 12-én fizették ki a szabónak. A bejegyzésből az is kiderül, hogy a dolmányok és menték munkadíja 35 dénár volt, míg nadrágot 15 dénárért varrt a mester. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 764.
- 64 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 803. 822–824.
- 65 QGSK Hegyes, 575.
- 66 Uo.
- 67 EOE VII, 438.
- 68 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 835.
- 69 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 845. 855.
- 70 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 854–855. A költségek összesítése során az aprólékos városgazda még azt a vasalt kereket is feljegyezte, amelyet erőszakkal vettek el és vittek a székelgyöföldi táborba egy feketehalmi gazdától. Uo.
- 71 ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 201–204. 206.
- 72 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 1135.
- 73 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 998.
- 74 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 995–997.; Bethlen Gábor már 1619 tavaszán tervbe vette a határátkelők szigorúbb ellenőrzését, erről árulkodik a májusi országgyűlés 5. törvénycikke. EOE VII., 514.
- 75 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 410–413.
- 76 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 471.
- 77 Az erdélyi fejedelemség hadereje, 57–58.
- 78 „3. May. Empffing der Hoffrichter von fogarsch wegen der Teutscher Soldaten Proviant auf 2 Monat , für die Proviant R 1996.–“ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 811–812.
- 79 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 887–891.
- 80 ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 16.
- 81 Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalain eskövőjére 1626. március 1-jén került sor Kassán.
- 82 ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 52.
- 83 A mustrát kísérő nagy lövetés funkciója bizonytalan Brassóban, nem kizárt, hogy valamilyen próba kísérőeleme volt. Valószínűbb azonban, hogy egyfajta díszsortúrról lehetett szó, hiszen a város életében felmerülő jelesebb alkalmakkor – például a fejedelmek beiktatására rendezett ünnepség során – is ugyanezt említik.
- 84 ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 91.
- 85 ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 124.
- 86 Kovács István deák többször is kiségitte a várost. Április 13-án könyvelték Brassóban azt a 167 forintot, amit a brassói darabontoknak kölcsönzött kocsifogadásra. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 342.
- 87 ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 297.
- 88 ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 346. Mivel a középkori és kora újkori Brassóban „Pharaones” vagyis „fáraók” néven emlegetett cigányság tevékenységi köre jellemzően az egyszerűbb kovács- és fémmunkákra, fegyverjavításokra és a lovak ellátására terjedt ki, feltételezhető, hogy a hadsereg mellett is hasonló feladatokat láttak el. Vö. MAJA PHILIPPI: Die Zigeuner im mittelalterlichen Kronstadt. Maja Philippi: KRONSTADT. Braşov –Kronstadt, 2006. (A továbbiakban: Philippi: Kronstadt.) 74–76.
- 89 ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 561.; V/21, 645.
- 90 „Ist zu wissen daß in verschiener Zeit, unsere Trabante(n), alß sie mit dem fürsten hinauß auff Ungern verreiset, vo(n) Daniel Mihaly geldt entlehnt haben, welche ich iezund gezahlt, durch H. Valent(inus) Forgatsch R 200.–“ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 533.
- 91 LIPPAI ERVIN (főszerk.): *Magyarország hadtörténete*. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó. (A továbbiakban: Magyarország hadtörténete) 247.

- 92 Uo.
- 93 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 399. 426.
- 94 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 525.
- 95 ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 62.
- 96 A városgazda arról is tájékoztat ebben az esetben, hogy a küldemény szállításával megbízott Nagy Mihály kengyelfutó 10 kopját elhagyott útközben. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 213.
- 97 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 1093.
- 98 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 1054.
- 99 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 242–243.
- 100 Uo.
- 101 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 352.
- 102 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 413.
- 103 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 874.
- 104 ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 35.
- 105 Stadthannerechnungen V/23, 22.
- 106 ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 195.
- 107 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 1148.
- 108 GYALÓKAY JENŐ: Bethlen Gábor mint hadvezér. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1929. 301.
- 109 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 413.
- 110 ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 251.; Erdélyi limitatiokról. EOE VIII, 458.
- 111 Gabrielis Bethlen mandatum in bellica expeditionis causa anno 1626. *Levelek és acták Bethlen Gábor történetéhez*. Történelmi Tár. 1886. 657.
- 112 Az erdélyi hadsereg körül teljesített fuvarozási kötelezettség 1558 óta terheli a Szász Universitást. Vö.: Az erdélyi fejedelemség hadereje, 67.
- 113 Magyarország hadtörténete, 252.; Gyalókay, 303.; Wittman, 27.
- 114 LOVAS REZSŐ: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. *Századok* 1944, 452–453.
- 115 Uo.
- 116 MIKA SÁNDOR: *Weiss Mihály*. Egy szász államférfi a XVII. századból. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest, 1893, A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 26–30.; A brassói katonák származási helye egyben indokolja a tanulmány címének szóhasználatát is, hiszen a városi csapat tekintetében nem csupán brassói, hanem barcasági katonákról is szó van.
- 117 Csapán a darabontok felügyeletével megbízott Andreas Hegyes tanácsúr említ 1616-ból egy esetet, amikor a fejedelmi táborba indított darabontok zúgolódtak mentéik késedelmes kiállítására miatt. QGSK Hegyes, 553.
- 118 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 764.